

بررسی جغرافیای توسعه‌یافتگی استان‌های ایران با استفاده از شاخص توسعه انسانی

قاسم محمدی ۱

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۸/۱۰/۲۷

تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۰۹/۲۵

صفحات: ۴۷ تا ۶۲

چکیده

مفهوم توسعه انسانی، رویکردی کل نگر به زندگی بهتر است که به پرورش استعدادها و قوای ذهنی در کنار مصرف کالاها و خدمات تأکید دارد و با هدف قرار دادن زندگی بهتر افق پویایی را فراروی انتخاب‌های انسانی قرار می‌دهد. در افق چشم‌انداز بیست‌ساله ایران آمده است: ایران توسعه‌یافته، برخوردار از دانش پیشرفته، فرصت‌های برابر، توزیع مناسب درآمد و برخوردار از سلامت است. این پژوهش با روش توصیفی - تحلیلی بر آن است تا وضعیت موجود استان‌های کشور را از نظر برخورداری از شاخص‌های توسعه انسانی را بر مبنای سرشماری‌های سال‌های ۱۳۹۰ و ۱۳۹۵ ارزیابی کند. براساس یافته‌های تحقیق میانگین شاخص آموزش در کشور ۵۰۳٪، شاخص سلامت ۶۷۳٪ و شاخص استاندارد زندگی ۳۳۶٪ و شاخص ترکیبی توسعه انسانی ۷۴۹٪ است. شاخص سلامت بیشترین میزان و شاخص استاندارد زندگی کمترین رقم را در سطح کشور دارد. مطلوب‌ترین وضعیت شاخص توسعه انسانی به ترتیب مربوط به استان‌های تهران با ۹۳۶٪، البرز با ۹۲۶٪ و یزد با ۸۶۲٪ است. نامطلوب‌ترین وضعیت این شاخص به ترتیب مربوط به استان‌های سیستان و بلوچستان با ۴۴۶٪ و کردستان با ۵۶۱٪ است. استان سیستان و بلوچستان در تمامی شاخص‌های توسعه انسانی نامطلوب‌ترین وضعیت را دارد. هرچند که سطح‌بندی استان‌ها براساس شاخص توسعه انسانی حاکی از آن است که رده بسیار محروم منطبق با استان‌های مرزی و رده استان‌هایی که مطلوب‌ترین وضعیت را دارا هستند مربوط به مناطقی است که اغلب در مرکز کشور واقع شده‌اند اما براساس نتایج در اغلب استان‌های کشور در بین دو سرشماری رشد مشاهده شده به طوری که استان‌های محروم بیشترین رشد را داشته‌اند.

واژگان کلیدی: توسعه انسانی، شاخص توسعه انسانی، استاندارد زندگی، تحلیل فضایی، جغرافیای توسعه.

مقدمه

با وجود استفاده‌های وسیعی که از واژه توسعه می‌شود، هنوز تعریف واحدی از این واژه که مورد قبول همه کارشناسان و متخصصان باشد وجود ندارد. یکی از علل این امر، فرا رشته‌ای بودن این مقوله می‌باشد (فتحی، ۱۳۹۰). از این رو، در ادبیات مربوط به توسعه از توسعه اقتصادی، توسعه سیاسی، توسعه اجتماعی، توسعه فرهنگی و توسعه انسانی سخن به میان می‌آید. صاحب نظران کلاسیک علوم اجتماعی چنین تصور می‌کردند که پیشرفت جامعه انسانی در گرو رشد و توسعه اقتصادی است، اما بعداً ملاحظه کردند که در کنار رشد و توسعه اقتصادی، جامعه نیازمند برخی ضروریات دیگر، از جمله توزیع عادلانه درآمد، شکوفایی استعدادها، گوناگون و شخصیت انسانی، سلامت جسمانی و روانی، افزایش امید به زندگی، برقراری برابری‌های اجتماعی، تحقق آزادی، برقراری ارتباطات انسانی اجتماعی به دور از انواع سلسله، و به طور کلی، تحقق یک جامعه مدنی و انسانی است. از این رو، امروزه گفته می‌شود تمامی انواع توسعه وسایلی هستند برای تحقق یک جامعه مدنی و انسانی. چنین جامعه‌ای را می‌توان یک جامعه توسعه یافته در معنای واقعی آن به شمار آورد (بابایی فرد، ۱۳۸۹).

تا قبل از دهه ۱۹۷۰ درآمد سرانه هر کشور به عنوان مبنای سنجش میزان توسعه‌یافتگی کشورها در نظر گرفته می‌شد. اگرچه رشد درآمد سرانه برای دستیابی به برخی از اهداف لازم است اما نمی‌تواند بسیاری از جوانب مهم زندگی بشری را در بر بگیرد (صادقی و همکاران، ۱۳۸۶). در دهه ۱۹۹۰ پس از ناکامی‌های گذشته و نگاه تک‌بعدی به توسعه مباحثی مثل گسترش حق انتخاب افراد، عدالت و... و در یک کلام خود انسان و زندگی او وارد مباحث توسعه شد. بدین ترتیب در فضایی که احساس می‌شد نابرابری‌های

اجتماعی بین مناطق و افراد ایجاد شده است ایده توسعه انسانی با ابتکار سازمان ملل مطرح شد. در واقع توسعه انسانی مبتنی بر این ایده اساسی است که پیشرفت جوامع انسانی را نمی‌توان تنها با درآمد سرانه اندازه‌گیری کرد، بلکه لازمه دستیابی به زندگی بهتر علاوه بر داشتن درآمد بالاتر، پرورش و بسط استعدادها و ظرفیت‌های انسانی است. بنابراین توسعه انسانی عبارت است از فرآیند بسط انتخاب‌ها و ظرفیت‌های انسانی (UNDP، ۲۰۰۴).

اساس حرکت هر جامعه‌ای برای رسیدن به توسعه، عامل انسانی است. انسان‌ها هم عاملان توسعه و هم هدف نهایی آن هستند. به دلیل چنین اهمیتی، امروزه توسعه مردم محور در مرکز توجه بحث‌های توسعه انسانی قرار دارد. لذا بررسی ابعاد مختلف پیشرفت‌های انسانی از قبیل اوضاع و احوال اقتصادی، فرهنگی و... در چارچوب توسعه پایدار یکی از ضرورت‌های اجتناب‌ناپذیر مباحث توسعه برای هر منطقه به‌شمار می‌رود (حسین‌زاده‌دلیر و ملکی، ۱۳۸۵). براساس سند چشم‌انداز بیست‌ساله ۱۴۰۴ ایران، جامعه ایرانی توسعه‌یافته، برخوردار از دانش پیشرفته، فرصت‌های برابر، توزیع مناسب درآمد و برخوردار از سلامت است. از همین رو وضعیت موجود توسعه‌یافتگی استان‌های کشور با استفاده از شاخص ترکیبی توسعه انسانی ارزیابی می‌شود.

مبانی نظری

در عصر کنونی جایگاه عوامل تولید دچار تحول شده است. مشکل کمبود منابع طبیعی به میزان زیادی از طریق پیشرفت‌های تکنولوژیکی حل شده و سرمایه نیز شکل سیال پیدا کرده است. بنابراین اگر عوامل تولید را در سه گروه کلی سرمایه، منابع طبیعی و نیروی کار طبقه‌بندی کنیم، سرمایه و طبیعت از معادله رقابت خارج شده است و آنچه اهمیت بیشتری پیدا کرده نیروی کار است. نیروی کار در صورتی

قوای ذهنی در کنار مصرف کالاها و خدمات تأکید دارد. این مفهوم، انسان را در مرکز الگوهای توسعه قرار داده و موضوعات عمیقی را درباره ویژگی‌های رشد اقتصادی و چگونگی توزیع آن مطرح می‌کند. (فتیحی، ۱۳۹۰). مفهوم توسعه انسانی به جای تمرکز بر ابزار به اهداف پیشرفت و توسعه تأکید دارد. هدف واقعی توسعه باید خلق محیطی برای افراد باشد که در آن بتوانند از زندگی طولانی، سالم و خلاق لذت ببرند. (طهماسبی، ۱۳۹۱).

غناي زندگی انسان با شاخص توسعه انسانی ارزیابی می‌شود. شاخص توسعه انسانی نتیجه کوششی است به منظور رها کردن دیدگاه توسعه تولید مدار (که بر تولید ناخالص داخلی تأکید دارد) و جایگزین کردن دیدگاه دیگری که انسان‌مدار است. شاخص توسعه انسانی HDI یک شاخص ترکیبی خالص است که متوسط موفقیت یک کشور را در سه جنبه اساسی توسعه انسانی اندازه می‌گیرد: طول عمر، دانش و استاندارد مناسب زندگی. (آصف‌زاده و پیری، ۱۳۸۳).

شاخص توسعه انسانی طی دو دهه گذشته تبدیل به یک ابزار متداول برای ارزیابی سطح توسعه انسانی در کشورها و مناطق مختلف جهان شده است. این شاخص به دو دلیل عمده در بین کشورها با اقبال و عمومیت مواجه شده است. اول اینکه این شاخص دارای اجزای متعددی است که معرف کیفیت زندگی است. این اجزا باعث شده است که شاخص توسعه انسانی سنج‌های فراگیرتر از تولید ناخالص داخلی سرانه یا سایر سنج‌های متداول مبتنی بر درآمد و مصرف باشد. دوم اینکه محاسبه این شاخص آسان است و نیازمند اطلاعات کمی است. این ویژگی باعث شده است که محاسبه آن برای بسیاری از کشورهای در حال توسعه امکان‌پذیر باشد و در عمل برای مقایسه‌های بین‌المللی سودمند واقع شود (حصاری، ۱۳۹۴). به طوری که امروزه یکی از برجسته‌ترین

می‌تواند مقدمات رشد و توسعه اقتصادی را فراهم کند که به سرمایه انسانی تبدیل شود و این مهم جز از طریق توسعه انسانی میسر نمی‌شود. منابع انسانی آگاه و سالم و منابع درآمدی کافی از لازمه‌های رسیدن به رشد اقتصادی است. نیروی انسانی آموزش دیده و آگاه در افزایش بهره‌وری و پیشرفت فناوری اهمیت ویژه‌ای داشته و در نهایت زمینه لازم را برای دستیابی به رشد اقتصادی و درآمد سرانه بالاتر را فراهم می‌کند. با افزایش درآمد سرانه و به تبع آن درآمد یک کشور، میزان پس‌انداز و سرمایه‌گذاری داخلی نیز افزایش می‌یابد. بنابراین برای رسیدن به اقتصادی پویا همراه با رشد سریع، باید به تربیت نیروی انسانی پرداخت و زمینه را برای افزایش طول عمر همراه با سلامتی فراهم کرد (دهمرد و دیگران، ۱۳۸۹).

در فرآیند توسعه، دستیابی به زندگی بهتر همواره یکی از اهداف اساسی و اصلی بوده است. رویکردهای متعددی در مجامع علمی و در میان صاحب‌نظران توسعه مطرح شده تا بتواند دستیابی به زندگی بهتر را در فرآیند توسعه کشورها امکان‌پذیر سازد (نقی‌پورفر و احمدی، ۱۳۸۸).

مفهوم توسعه انسانی، رویکردی کل‌نگر به زندگی بهتر است که به پرورش استعدادها و قوای ذهنی در کنار مصرف کالاها و خدمات تأکید دارد و با هدف قرار دادن زندگی بهتر افق پویایی را فراروی انتخاب‌های انسانی قرار می‌دهد. مایه اصلی این مفهوم نوین آن است که توسعه باید چیزی بسیار بیشتر از افزایش درآمد و ثروت باشد. کانون توجه توسعه باید انسان باشد و هدف‌های عمده‌ای چون کاهش بنیادی فقر و امکان برخورداری عادلانه از فرصت‌های اقتصادی را دنبال کند (گریفین و مک کلنی، ۱۹۹۲).

در یک تعریف کلی مفهوم توسعه انسانی، رویکردی کل‌نگر به زندگی بهتر است که به پرورش استعدادها و

روش‌ها برای تحلیل مبانی توسعه در یک منطقه، تحلیل مؤلفه‌های مؤثر بر شاخص‌های مختلف توسعه انسانی و بحث پیرامون تحولات اجتماعی و اقتصادی مؤثر در ارتقاء یا افول توسعه انسانی است (صفوی، ۱۳۸۳).

شاخص توسعه انسانی که اختصاراً HDI نامیده شده است، یک شاخص ترکیبی است که در سال ۱۹۹۰ توسط برنامه توسعه سازمان ملل متحد معرفی و مورد استفاده قرار گرفت و از آن سال تاکنون، به‌طور سالیانه، گزارش‌های بین‌المللی در خصوص جایگاه و رتبه کشورهای عضو سازمان ملل منتشر می‌شود. این شاخص وسیله‌ای است برای اندازه‌گیری رشد و پیشرفت انسانی در مقیاس بین‌المللی، ملی، منطقه‌ای و... هدف این شاخص نشان دادن کیفیت زندگی، عدالت اجتماعی و رفاه مادی است (جمعه‌پور، ۱۳۹۱). این شاخص مبتنی بر این ایده اساسی است که لازمه دستیابی به زندگی بهتر علاوه بر داشتن درآمد بالاتر، پرورش و بسط استعدادها و ظرفیت‌های انسانی است. شاخص توسعه انسانی در صدد اندازه‌گیری متوسط دستیابی شهروندان یک کشور به سه بعد اساسی توسعه انسانی یعنی زندگی طولانی توأم با سلامتی دانش و استاندارد شایسته زندگی (رفاه اقتصادی) است (خوشنویس و پژوهیان، ۱۳۹۵).

کلیه کشورها بر اساس امتیاز به دست آمده در چهار گروه طبقه‌بندی می‌شوند، کشورهایی که در چارک اول قرار دارند، دارای توسعه انسانی "بسیار بالا" هستند کشورهای چارک دوم به لحاظ توسعه انسانی در سطح "بالا" قرار دارند و کشورهای چارک سوم و چهارم نیز به ترتیب در مرتبه "متوسط" و "پایین" هستند.

پیشینه پژوهش

مفتاحی (۱۳۸۹) در پایان‌نامه خود با موضوع «بررسی

مفهومی نقش توسعه انسانی در تحقق اقتصاد دانش‌محور در ایران» به این نکته تأکید دارند که مهارت‌های عصر دانش‌محور، همه مربوط به توانایی‌ها و پتانسیل‌های انسانی است و اقتصاد دانش‌محور متکی بر این است که فضای علمی کاربردی برای خلاقیت و کار و تلاش انسانی وجود داشته باشد. یکی از پیش‌نیازهای اصلی تحقق اقتصاد دانش‌محور، دست یافتن به توسعه انسانی می‌باشد.

زنگنه (۱۳۹۵) در پژوهشی تحت عنوان «ارزیابی و تحلیل شاخص‌های توسعه انسانی در مناطق شهری کشور» به این نتیجه رسیدند که دسته‌بندی مناطق شهری استان‌ها بر اساس شاخص توسعه انسانی حاکی از آن است که رده بسیار محروم منطبق بر استان‌های مرزی و رده استان‌هایی که مطلوب‌ترین وضعیت را دارا هستند مربوط به مناطقی هستند که اغلب در مرکز کشور واقع شده‌اند.

آل‌عمران و همکاران (۱۳۹۷) در مقاله‌ای با عنوان «سنجش سطح توسعه پایدار با کاربرد شاخص توسعه انسانی: مطالعه موردی استان‌های شمالغرب کشور» با توجه به یافته‌ها به این نتیجه رسیدند که استان آذربایجان شرقی به لحاظ شاخص‌های آموزشی، بهداشتی و درآمدی در مقایسه با سایر استان‌ها وضعیت مطلوب‌تری داشته و شاخص توسعه انسانی بالاتری نسبت به آنها دارد استان کردستان نیز از حیث شاخص‌های مذکور بدترین وضعیت را داشته و پایین‌ترین سطح توسعه انسانی را داراست.

دسپوتیس (۲۰۰۴) در مقاله‌ای با استفاده از یک مدل تحلیل پوششی داده‌ها سطح توسعه انسانی کشورهای آسیا و اقیانوسیه را با بکارگیری اطلاعات موجود در گزارش توسعه انسانی برنامه توسعه ملل متحد در سال ۲۰۰۰ میلادی اندازه‌گیری نموده و کشورها را از نظر توسعه انسانی رتبه‌بندی کرده است.

اینکه سطح توسعه یافتگی را در فضا نشان داده و محاسبه می‌کند.

روش تحقیق

تحقیق پیش رو از حیث هدف کاربردی - توسعه‌ای و به لحاظ روش تحقیق از نوع توصیفی - تحلیلی می‌باشد. در این تحقیق بعد از دستیابی به مبانی نظری تحقیق با رجوع به آمارنامه‌ها و سرشماری‌های عمومی نفوس و مسکن آمار و اطلاعات مورد نیاز استخراج می‌گردد. برای این منظور ابتدا ۳۱ استان کشور بر اساس شاخص‌های توسعه انسانی به روش مورس سطح‌بندی می‌گردند. در ادامه با استفاده از روش ضریب پراکندگی به تعیین وضعیت توزیع شاخص‌ها در کشور اقدام شده است و برای درک ماهیت فضایی توسعه یافتگی از روش‌های آمار فضایی موران و تحلیل لکه‌های داغ استفاده شده است. عمده منابع آماری پژوهش حاضر، آمار سرشماری‌های عمومی نفوس و مسکن سال‌های ۱۳۹۰ و ۱۳۹۵ می‌باشد.

در گام اول با کسب داده‌ها از سایت مرکز آمار و تشکیل جدول عمر برای استان‌ها، امید به زندگی در بدو تولد به دست آمده و طبق فرمول زیر شاخص سلامت محاسبه شده است:

$$\text{رابطه ۱} \quad \text{کمترین مقدار در نظر گرفته شده برای امید زندگی} - \text{مقدار واقعی امید زندگی در کشور} = \text{شاخص امید زندگی}$$

انتظار تحصیلی، شاخص آموزش برای استان‌ها به دست آمد.

$$\text{رابطه (۲)} \quad [\text{شاخص پایه متوسط انتظار دوره تحصیل} \times \text{شاخص پایه متوسط دوره آموزش}]$$

داخلی استفاده شده است. با استفاده از رابطه شماره ۳ شاخص استاندارد زندگی به دست آمد:

این محقق از یک مدل برنامه‌ریزی آرمانی نیز، برای این منظور استفاده کرده است. در نتیجه این پژوهش کشورهای هنگ کنگ، کره جنوبی و سنگاپور امتیاز کارایی یک کسب کرده‌اند و در واقع از بالاترین سطح توسعه انسانی برخوردار بوده‌اند.

سوری (۲۰۱۱) در مقاله‌ای تحت عنوان «رابطه بین توسعه انسانی و رشد اقتصادی» به بررسی تأثیر توسعه انسانی بر رشد اقتصادی پرداخته است و یادآور شده که رشد و توسعه اقتصادی نمی‌تواند بدون توسعه منابع انسانی تحقق یابد. رابطه قوی و دوطرفه بین توسعه اقتصادی و توسعه منابع انسانی وجود دارد. بهبود توسعه انسانی از طریق بالا بودن سطح مهارت، سلامت و بهداشت باعث بالا رفتن بهره‌وری افراد جامعه می‌شود که این رشد اقتصادی را بهبود می‌بخشد.

کیو و همکاران (۲۰۱۸) در تحقیقی تحت عنوان «اندازه‌گیری توسعه انسانی با استفاده از عوامل تحلیل فضایی» ضمن نقد روش مرسوم ارزیابی شاخص HDI شاخص MDG را که متناسب با اهداف توسعه هزاره سوم است را معرفی کرده و به محاسبه آن شاخص با استفاده از روش‌های آمار فضایی پرداختند. نتایج حاکی از تغییر رتبه و جایگاه کشورها است ضمن

در مرحله بعد با محاسبه میانگین هندسی دو شاخص میانگین تعداد سال‌های تحصیل افراد و سال‌های مورد

برای محاسبه شاخص استاندارد زندگی از اطلاعات حساب‌های منطقه‌ای و کسب داده‌های تولید ناخالص

برخورداری از این شاخص، بهترین وضعیت را به ترتیب استان‌های بوشهر، تهران و یزد دارند و نامطلوب‌ترین وضعیت را نیز استان‌های سیستان و بلوچستان، کردستان و لرستان دارند.

شاخص آموزش

آموزش یکی از اجزای مهم توسعه انسانی محسوب شده و اهمیت آن در ارتقای توان تولیدی و درآمد افراد غیرقابل انکار می‌باشد. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که میانگین شاخص پژوهش در استان‌های کشور ۵۰۳/۵ است که این شاخص نیز تا حد مطلوب فاصله دارد. براساس این شاخص، بهترین وضعیت را به ترتیب استان‌های تهران، سمنان و البرز و نامطلوب‌ترین وضعیت را نیز استان‌های سیستان و بلوچستان، کردستان و آذربایجان غربی دارد.

در جدول شماره ۱ محاسبات و یافته‌ها به تفکیک هر استان آورده شده است.

GNI Index

$$= \frac{\ln(\text{GNI PC}) - \ln(100)}{\ln(116,818) - \ln(100)} \quad (3)$$

رابطه

در آخر با محاسبه میانگین هندسی سه شاخص آموزشی، سلامت و استاندارد زندگی، شاخص توسعه انسانی برای استان‌ها به دست می‌آید.

یافته‌های تحقیق

برای محاسبه شاخص توسعه انسانی نیاز به سه دسته اطلاعات آموزشی، اقتصادی و بهداشتی است. در این تحقیق داده‌های مورد نیاز از آمار سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۹۵ و حساب‌های منطقه‌ای مرکز آمار به دست آمده است. در اینجا یافته‌های حاصل از محاسبات به شرح زیر ارائه می‌شوند:

شاخص سلامت

با توجه با اهمیت وضعیت بهداشتی، این شاخص به‌عنوان یکی از مولفه‌های شاخص توسعه انسانی در نظر گرفته شده است. وضعیت بهداشتی در این شاخص با استفاده از مقیاس امید به زندگی اندازه‌گیری می‌شود. محاسبات انجام شده نشان می‌دهد که میانگین شاخص سلامت در کشور ۶۷۳/۱ بوده که این رقم با عدد ۱ که مطلوب‌ترین وضعیت است، فاصله قابل توجه‌ای را نشان می‌دهد. در این شاخص مطلوب‌ترین وضعیت به ترتیب در بین استان‌های البرز، تهران و مازندران دیده می‌شود. نامطلوب‌ترین وضعیت را نیز به ترتیب در استان‌های سیستان و بلوچستان، خراسان شمالی و ایلام مشاهده می‌گردد.

شاخص استاندارد زندگی

بر اساس محاسبات انجام شده، میانگین شاخص استاندارد زندگی در کشور ۳۳۶/۱ است که فاصله بسیار زیادی تا سطح مطلوب دارد. به لحاظ

جدول ۱: محاسبه شاخص‌های توسعه انسانی به تفکیک استان‌ها

استان	امید به زندگی		تولید ناخالص سرانه		آموزش	
	۱۳۹۵	۱۳۹۰	۱۳۹۵	۱۳۹۰	۱۳۹۵	۱۳۹۰
آذربایجان شرقی	.۷۷۱	.۸۶۰	.۲۷۳	.۶۶	.۵۹۳	.۷۳۸
آذربایجان غربی	.۷۴۲	.۷۴۰	.۱۴۰	.۵۶	.۲۵۱	.۰۶
اردبیل	.۶۸۵	.۶۹۴	.۲۶۴	.۶	.۳۶۲	.۰۶۶۵
اصفهان	.۸۶۲	.۹۴۰	.۴۰۰	.۷۴	.۷۵۴	.۰۸۵۰
البرز	۱	.۹۹۱	.۴۸۱	.۸۴	.۸۰۴	.۰۹۷۵
ایلام	.۴۳۴	.۴۵۱	.۲۸۶	.۸۳	.۵۸۱	.۰۸۰۸
بوشهر	.۵۴۸	.۷۵۸	۱	.۹	.۶۰۶	.۰۷۶۶
تهران	.۹۸۲	.۹۹۱	.۶۵۸	.۸۴	۱	.۰۹۷۵
چهارمحال بختیاری	.۵۸۸	.۷۱۱	.۲۲۱	.۶۱	.۴۱۸	.۰۷۰۸
خراسان جنوبی	.۵۶	.۵۳۷	.۱۹۸	.۶۲	.۳۴۹	.۰۶۹۶
خراسان رضوی	.۷۶۵	.۷۱۴	.۲۷۷	.۶۴	.۳۹۸	.۰۷۰۵
خراسان شمالی	.۴۵۸	.۷۰۳	.۱۵۲	.۶۱	.۲۸۸	.۰۶۳۵
خوزستان	.۵۸۸	.۸	.۳۷۸	.۹۳	.۴۹۵	.۰۷۱۷
زنجان	.۸۰۵	.۷۱۸	.۳۹۶	.۶۴	.۳۸۹	.۰۶۹۶
سمنان	.۸۲۲	.۹۰۳	.۴۸۱	.۷۵	.۸۸۱	.۰۹۰۸
سیستان و بلوچستان	.۳۱۲	.۴۴۱	.۱۰۱	.۴۶	.۲۸	.۰۴۳۳
فارس	.۷۷۱	.۸۴۴	.۳۵۲	.۶۵	.۶۳۸	.۰۷۹۰
قزوین	.۶۹۷	.۸۶۲	.۵۱۴	.۷۱	.۴۷۲	.۰۷۱۲
قم	.۶۹۷	.۸۷۳	.۲۹۵	.۶۴	.۷۸۰	.۰۸۷۶
کردستان	.۵۶	.۵۷۲	.۱۰۴	.۵۷	.۰۸۲	.۰۵۴۴

کرمان	۰.۷۲۴	۰.۴۵۵	۰.۶۶	۰.۳۲۸	۰.۷۰۴	۰.۶۶۲
کرمانشاه	۰.۶۷۳	۰.۳۴۲	۰.۶۴	۰.۲۵۸	۰.۶۶۷	۰.۶۱۷
کهگیلویه بویراحمد	۰.۸	۰.۶۱۴	۰.۴۵۰	۰.۱۹۵	۰.۶۸۳	۰.۵۳۷
گلستان	۰.۶۶۸	۰.۴۲۲	۰.۶	۰.۱۴۴	۰.۸۱۱	۰.۵۷۷
گیلان	۰.۷۸۴	۰.۶۶۷	۰.۶۴	۰.۲۹۰	۰.۷۵۱	۰.۷۸۲
لرستان	۰.۶۸۵	۰.۳۶۷	۰.۵۸	۰.۱۳۹	۰.۶۵	۰.۶۱۱
مازندران	۰.۸۵۵	۰.۷۳۵	۰.۷۱	۰.۳۸۴	۰.۸	۰.۸۹۱
مرکزی	۰.۷۴۰	۰.۴۶۸	۰.۷۴	۰.۵۴۰	۰.۷۸۷	۰.۸۴
هرمزگان	۰.۶۶۳	۰.۳۶۹	۰.۷۱	۰.۴۲۱	۰.۵۸۸	۰.۴۹
همدان	۰.۶۵۴	۰.۳۲۴	۰.۶۲	۰.۲۳۲	۰.۶۹۰	۰.۶۸
یزد	۰.۸۴۶	۰.۶۹۸	۰.۷۵	۰.۶۰۵	۰.۹۹۰	۰.۸۵۷

یافته‌های پژوهش

جدول ۲: شاخص توسعه انسانی و رتبه استان‌ها

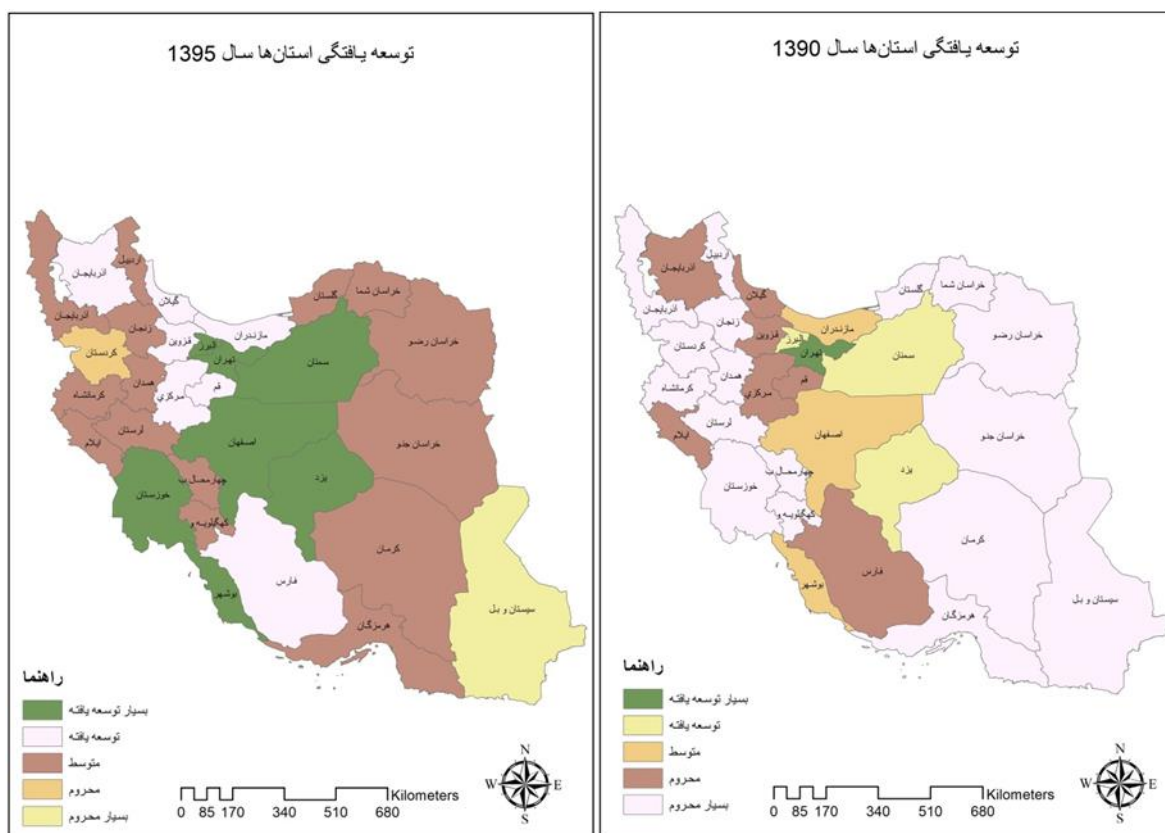
استان	HDI		رتبه		برخورداری
	۱۳۹۰	۱۳۹۵	۱۳۹۰	۱۳۹۵	
آذربایجان شرقی	۰.۵۰۰	۰.۷۳۴	۱۳	۱۳	برخوردار
آذربایجان غربی	۰.۲۹۶	۰.۶۳۲	۲۸	۲۸	متوسط
اردبیل	۰.۴۰۳	۰.۶۵۴	۲۰	۲۴	متوسط
اصفهان	۰.۶۳۹	۰.۸۴۳	۶	۵	بسیار برخوردار
البرز	۰.۷۲۸	۰.۹۲۶	۲	۲	بسیار برخوردار
ایلام	۰.۴۱۶	۰.۶۹۵	۱۹	۱۵	متوسط
بوشهر	۰.۶۹۳	۰.۸۰۸	۵	۷	بسیار برخوردار
تهران	۰.۸۶۴	۰.۹۳۶	۱	۱	بسیار برخوردار
چهارمحال بختیاری	۰.۳۷۹	۰.۶۷۶	۲۳	۲۰	متوسط

متوسط	۲۹	۲۵	۰/۶۱۶	۰/۳۳۸	خراسان جنوبی
متوسط	۱۸	۱۷	۰/۶۸۷	۰/۴۳۸	خراسان رضوی
متوسط	۲۶	۲۹	۰/۶۴۹	۰/۲۶۶	خراسان شمالی
بسیار برخوردار	۶	۱۵	۰/۸۱۷	۰/۴۷۹	خوزستان
متوسط	۱۹	۱۴	۰/۶۸۵	۰/۴۹۹	زنجان
بسیار برخوردار	۴	۴	۰/۸۵۴	۰/۷۰۴	سمنان
بسیار محروم	۳۱	۳۱	۰/۴۴۶	۰/۱۰۱	سیستان و بلوچستان
برخوردار	۱۱	۹	۰/۷۶	۰/۵۵۷	فارس
برخوردار	۱۰	۱۰	۰/۷۶۲	۰/۵۵۳	قزوین
برخوردار	۸	۱۱	۰/۷۹۷	۰/۵۴۳	قم
محروم	۳۰	۳۰	۰/۵۶۱	۰/۱۶۸	کردستان
متوسط	۱۶	۱۶	۰/۶۹۵	۰/۴۶۲	کرمان
متوسط	۲۱	۲۲	۰/۶۵۹	۰/۳۷۹	کرمانشاه
متوسط	۲۲	۲۱	۰/۶۵۸	۰/۴۰۱	کهگیلویه بویراحمد
متوسط	۱۷	۲۶	۰/۶۹۲	۰/۳۲۸	گلستان
برخوردار	۱۴	۱۲	۰/۷۲۶	۰/۵۳۳	گیلان
متوسط	۲۷	۲۷	۰/۶۳۷	۰/۳۱۵	لرستان
برخوردار	۹	۷	۰/۷۸۹	۰/۶۳۱	مازندران
برخوردار	۱۲	۸	۰/۷۵۷	۰/۵۹۷	مرکزی
متوسط	۲۵	۱۸	۰/۶۵۳	۰/۴۲۶	هرمزگان
متوسط	۲۳	۲۴	۰/۶۵۵	۰/۳۷۱	همدان
بسیار برخوردار	۳	۳	۰/۸۶۲	۰/۷۱۳	یزد

یافته‌های پژوهش

و بویراحمد، کرمانشاه، کرمان، خراسان شمالی، زنجان، خراسان رضوی، خراسان جنوبی، چهارمحال و بختیاری، آذربایجان غربی، ایلام و اردبیل) معادل با ۴۸ درصد استان‌ها در ردیف توسعه یافتگی متوسط جای دارند و یک استان (کردستان) معادل با ۳ درصد از استان‌ها در ردیف محرومیت و استان (سیستان و بلوچستان) معادل با ۳ درصد از استان‌ها نیز در سطح بسیار محروم جای دارد.

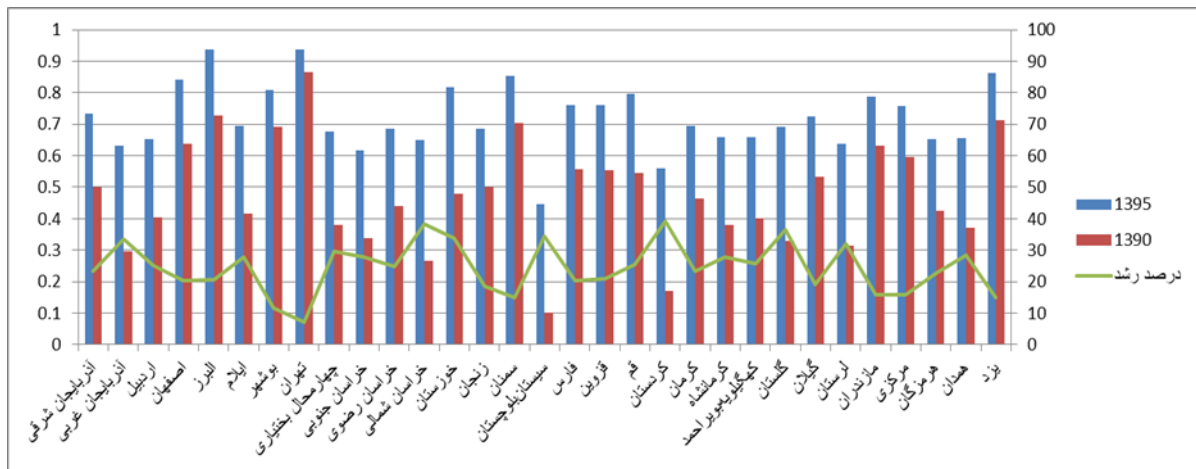
همان‌طور که در جدول ۲ مشخص است بر مبنای آمار سال ۱۳۹۵، ۷ استان (تهران، البرز، سمنان، یزد، خوزستان، بوشهر و اصفهان) معادل با ۲۲ درصد استان‌ها در رده توسعه یافتگی بسیار بالا است و ۷ استان (مازندران، مرکزی، گیلان، قم، قزوین، فارس و آذربایجان شرقی) معادل با ۲۲ درصد استان‌ها در گروه استان‌های با توسعه یافتگی بالا قرار دارند و ۱۵ استان (هرمزگان، همدان، لرستان، گلستان، کهگیلویه

شکل ۱: وضعیت توسعه یافتگی استان‌ها در سال‌های ۱۳۹۰ و ۱۳۹۵

بیشترین درصد رشد را استان‌های کم برخوردار کردستان و سیستان و بلوچستان داشته‌اند و کمترین رشد را تهران، بوشهر و یزد داشته‌اند.

در فاصله‌ی سرشماری ۱۳۹۰ تا ۱۳۹۵ وضعیت برخورداری اکثر استان‌ها پیشرفت داشته است. اما آنچه قابل توجه است، بهبودی استان‌های کم برخوردار است به طوری که در طول پنج سال

شکل ۲: وضعیت رشد استان‌ها در فاصله ۱۳۹۰ تا ۱۳۹۵

مشخص کرد که هر شاخص تا چه حد به طور نامتعال در بین مناطق توزیع شده است.

ضریب پراکندگی

با استفاده از روش ضریب پراکندگی یا C.V می‌توان

جدول ۳: ضرایب پراکندگی در شاخص‌های توسعه انسانی

شاخص	امید به زندگی	درآمد سرانه	آموزش	توسعه انسانی
C.V	۰.۲۸۳	۰.۵۷۳	۰.۴۳۸	۰.۳۷۴

یکی از بهترین‌ها برای خوشه‌بندی عوارض می‌باشد. این آماره تشخیص می‌دهد که آیا نواحی مجاور به طوری کلی دارای ارزش‌های مشابه می‌باشند یا خیر. ارزش موران بین ۱ تا -۱ متغیر است. عدد نزدیک به ۱ نشان می‌دهد که نواحی دارای ارزش‌های مشابه (بالا یا پایین)، دارای الگو خوشه‌ای هستند و ارزش نزدیک به -۱ نشان می‌دهد که نواحی دارای ارزش‌های غیرمشابه در کنار یکدیگر قرار دارند و ارزش صفر نیز حاکی از الگوی تصادفی است.

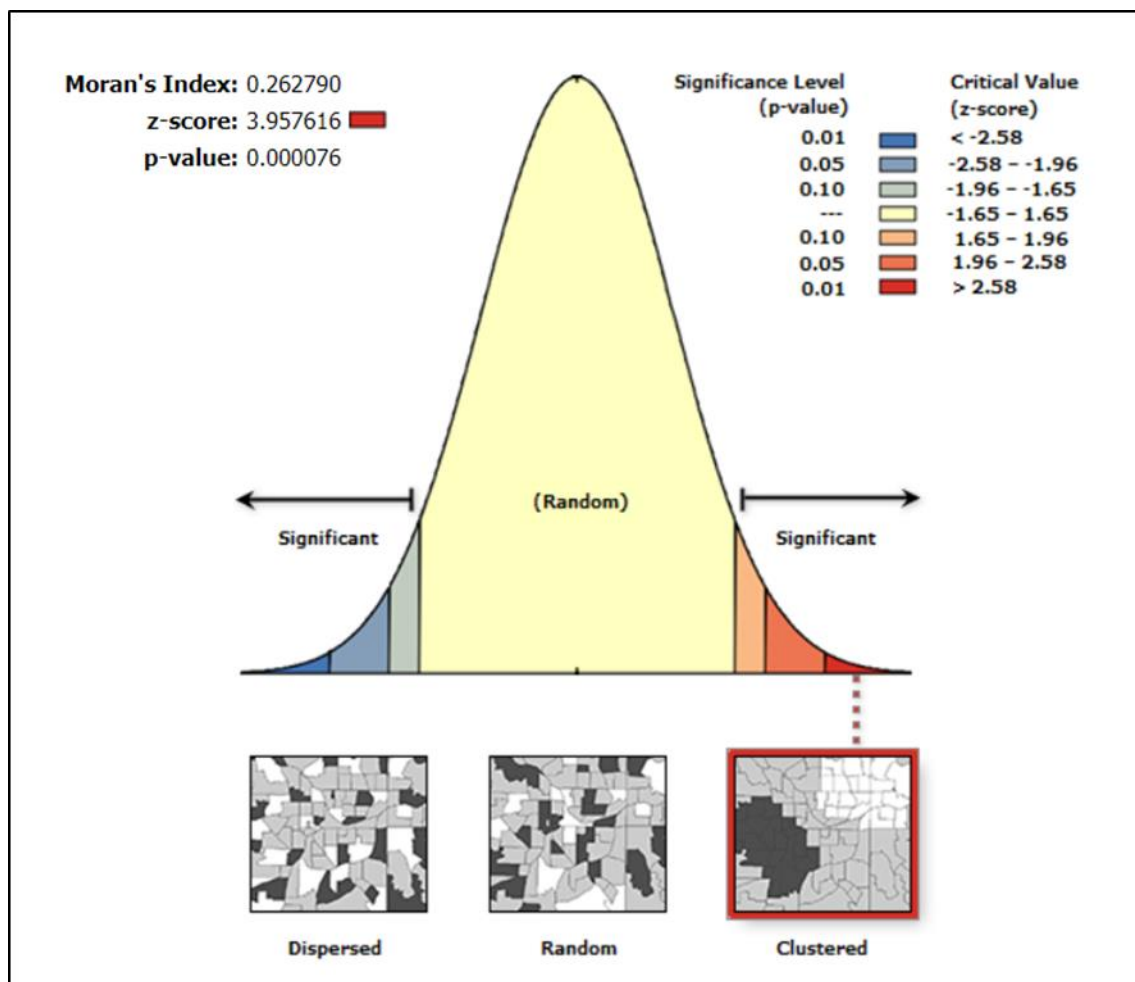
در تحلیل فضایی شاخص توسعه انسانی در سطح کشور، با توجه به بالا بودن Z و پایین بودن P- Value و همچنین بزرگ‌تر از صفر بودن شاخص موران، می‌توان نتیجه گرفت که داده‌ها دارای خود

بنابر محاسبات و آمار جدول، در شاخص‌های توسعه انسانی بیشترین نابرابری در شاخص درآمد سرانه و کمترین نابرابری در شاخص امید به زندگی مشاهده می‌شود.

خود همبستگی فضایی

خود همبستگی فضایی ابزار اندازه‌گیری ارتباطات فضایی بین موقعیت عوارض و ارزش اختصاص داده شده به هر عارضه است و نتایج حاصل از آن به این مفهوم است که ارزش صفت‌های مطالعه شده، خود همبسته‌اند و همبستگی آنها قابل استناد به نظم جغرافیایی پدیده‌ها است (غفاری گیلانده و همکاران، ۱۳۹۳). یکی از روش‌های اندازه‌گیری خود همبستگی فضایی، شاخص موران است. این شاخص

همبستگی فضایی با الگوی خوشه‌ای هستند. در شکل شماره ۲ نمودار گرافیکی شاخص موران نشان داده شده است

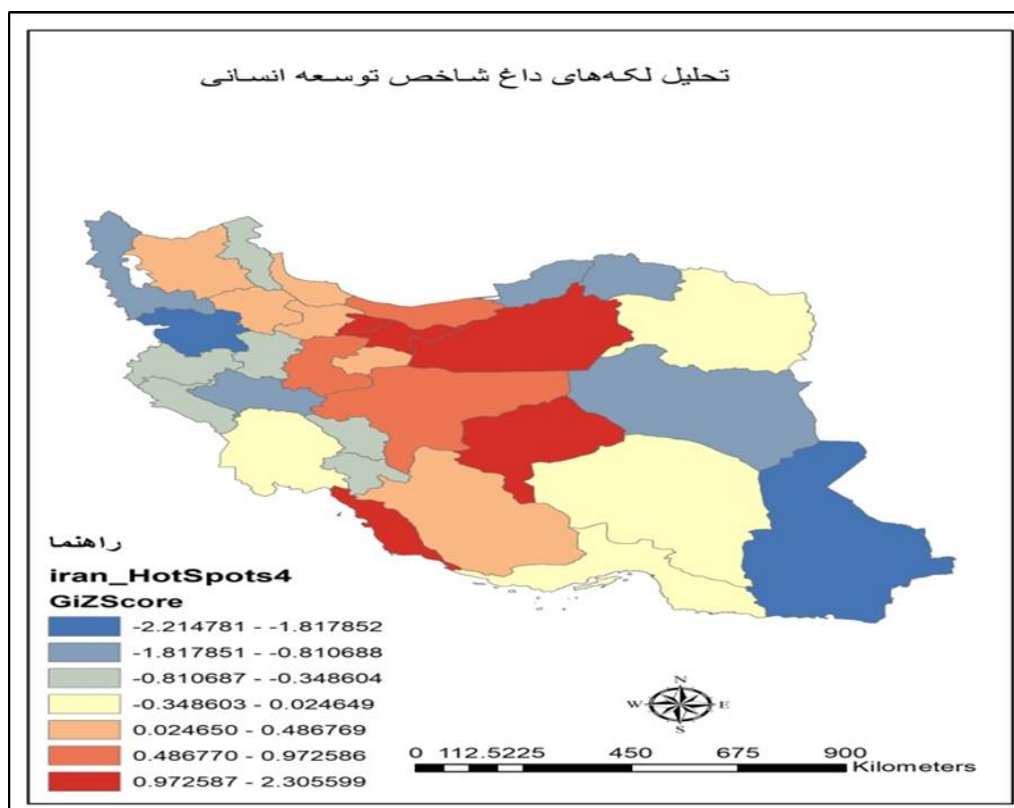
شکل ۳: تحلیل فضایی الگوی توزیع HDI به روش موران

هرچه امتیاز Z بزرگ‌تر باشد، مقادیر بالا به میزان زیادی خوشه‌بندی شده و لکه‌های داغ تشکیل می‌دهند. برای امتیاز Z منفی و معنادار از نظر آماری، هرچه امتیاز Z کوچک‌تر باشد به معنای خوشه‌بندی شدیدتر مقادیر پایین خواهد بود و اینها در حقیقت لکه‌های سرد را نشان می‌دهند. در پژوهش حاضر نیز پس از اجرای آزمون خود همبستگی موران، تحلیل لکه‌های داغ بر روی شاخص‌های توسعه انسانی (HDI) انجام شده است و نتایج آن در قالب شکل شماره ۳ نمایش

تحلیل لکه‌های داغ

صرف تعیین نوع الگوی پخش در فضا امکان نمایش بر روی نقشه را فراهم نمی‌سازد. برای این مهم معمولاً از تحلیل نقشه خوشه‌ها و لکه‌های داغ استفاده می‌شود که امکان نمایش نوع پخش عوارض را در فضا فراهم می‌سازد. در تحلیل لکه‌های داغ با توجه به امتیاز Z محاسبه شده می‌توان نشان داد که در کدام مناطق داده‌ها با مقادیر زیاد یا کم خوشه‌بندی شده‌اند. برای امتیاز Z مثبت و معنادار از نظر آماری،

داده شده است.

شکل ۴: تحلیل لکه‌های داغ بر روی شاخص HDI

شاخص توسعه انسانی به همراه سایر شاخص‌هایی که توسط برنامه‌های سازمان ملل منتشر شده است، معیارهای خوبی برای اندازه‌گیری سطح رفاه بشری می‌باشند (آل عمران و همکاران، ۱۳۹۷: ۵۴).

با توجه به اینکه بنابر سند چشم‌انداز ۱۴۰۴ ایران کشوری توسعه یافته با جایگاه اول اقتصادی، علمی و فناوری در سطح منطقه است، نیازمند توسعه‌ای پایدار و متعادل در سطح کشور است. نتایج محاسبات این پژوهش نشان می‌دهد که شاخص استاندارد زندگی نامطلوب‌ترین وضعیت را در سطح کشور دارد و در بین استان‌های کشور به لحاظ برخورداری از این شاخص، بوشهر بهترین وضعیت و سیستان و بلوچستان نامطلوب‌ترین وضعیت را دارد. شاخص آموزش وضعیت بهتری نسبت به شاخص استاندارد

بنابر نتایج، در تحلیل لکه‌های داغ بر روی شاخص توسعه انسانی بیشترین امتیاز Z که لکه‌های داغ (نقاط برخورد) را به وجود آورده‌اند مطابق با استان‌های مرکزی کشور و کمترین نمرات Z که در واقع لکه‌های سرد را تشکیل داده‌اند در نواحی مرزی و پیرامونی کشور قرار دارند.

نتیجه‌گیری

اگرچه شاخص توسعه انسانی به عنوان شاخص رفاه مورد نقد قرار می‌گیرد اما از برخی جهات نسبت به تولید ناخالص داخلی ارجحیت دارد؛ زیرا شاخص تولید ناخالص داخلی، صرفاً یک معیار اقتصادی بوده و توسعه را از منظر اقتصادی مدنظر قرار داده است. حال آنکه توسعه پایدار حرکت و رفتار همزمان جنبه‌های اقتصادی و اجتماعی می‌باشد. در این راستا

ارائه می‌شود:

- تغییر الویت‌های تخصیص منابع و امکانات اقتصادی به نفع استان‌های با توسعه انسانی پایین‌تر، همچنین تداوم روند غیر متمرکز کردن بودجه، اعطای استقلال اقتصادی بیشتر به استان‌ها، گسترش مشارکت‌های محلی و منطقه‌ای و در نهایت انتقال مسئولیت‌ها در سطح استان‌ها و شهرداری‌ها.
- به منظور رقابت‌پذیر کردن عدالت بین منطقه‌ای و سرزمینی و تقویت خوداتکایی، برنامه سند آمایش سرزمین ملی و استانی تهیه شود.
- در راستای اصل ۴۸ قانون اساسی، ۵ درصد از درآمد حاصل از صادرات نفت خام و میعانات گازی در قالب بودجه‌های سنواتی جهت اجرای برنامه‌های عمرانی به مناطق کمتر توسعه یافته اختصاص یابد.
- با توجه به نقش نظام بانکی در توسعه و ارائه تسهیلات و خدمات، تأسیس بانک‌های توسعه‌ای به منظور بهینه کردن سود و جذب سرمایه‌گذاری‌ها

زندگی داشته و توزیع متعادل‌تری در کشور دارد ولی این شاخص نیز با حد مطلوب فاصله دارد. بهترین جایگاه را براساس این شاخص، استان تهران داراست و استان سیستان و بلوچستان پایین‌ترین جایگاه را براساس این شاخص دارد. شاخص سلامت بهترین وضعیت را در کشور داراست و موثرترین شاخص در بهبود شاخص توسعه انسانی در کشور می‌باشد به لحاظ برخورداری از این شاخص، استان البرز وضعیت بهتری نسبت به سایر استان‌ها دارد. در این شاخص نیز استان سیستان و بلوچستان وضعیت نامطلوبی را دارد.

سطح بندی استان‌ها بر اساس شاخص توسعه انسانی حاکی از آن است که رده‌های کم برخوردار منطبق با مناطق مرزی و پیرامونی کشور می‌باشد همچنین رده استان‌هایی که مطلوب‌ترین وضعیت را دارند مربوط به مناطقی است که اغلب در مرکز کشور واقع شده‌اند هر چند که اغلب استان‌های کشور در فاصله زمانی پنج سال بهبود یافته‌اند.

در سه شاخص آموزش، سلامت و استاندارد زندگی و همچنین شاخص ترکیبی توسعه انسانی استان سیستان و بلوچستان پایین‌ترین سطح برخورداری را به خود اختصاص داده است.

در مجموع نابرابری شدیدی بین استان‌های کشور مشاهده می‌شود و این نابرابری در شاخص استاندارد زندگی بیشتر از دو شاخص دیگر است و همین نابرابری در شاخص‌های توسعه انسانی در بین استان‌ها، باعث نابرابری فضایی در استان‌ها شده است از همین رو برای رسیدن به هدف در سال ۱۴۰۴ نیازمند توجه بیشتر به آمایش سرزمین و توزیع متعادل امکانات و جمعیت در سطح کشور است. برای از بین بردن شکاف توسعه انسانی استان‌ها و بهبود شاخص‌های توسعه منطقه‌ای پیشنهادهایی در ذیل

منابع

- غفاری گیلانده، عطا، محمدحسن یزدانی و سمیه روشن رودی. (۱۳۹۳). سنجش پراکنش و فشردگی شهر اردبیل در سطح محلات با استفاده از تکنیک‌های خود همبستگی فضایی. فصلنامه مطالعات و پژوهش‌های شهری و منطقه‌ای، سال ششم، شماره ۲۱، صص ۱۶۸-۱۴۹.
- نقی‌پورفر، ولی‌اله و محمدرضا احمدی. (۱۳۸۸). شاخص‌های اقتصادی توسعه انسانی از دیدگاه اسلام. فصلنامه اقتصاد اسلامی، سال هفتم، شماره ۳۱، ۱۰۱ - ۶۹.
- زنگنه، مهدی. (۱۳۹۵). ارزیابی و تحلیل شاخص‌های توسعه انسانی در مناطق شهری کشور. مجله جغرافیا و توسعه فضای شهری، سال سوم، شماره ۱، صص ۱۶۰ - ۱۴۹.
- گریفین، کیث و مکنلی. (۱۳۷۵). تحقق استراتژی توسعه انسانی. (غ. خواجه‌پور، مترجم) تهران: موسسه عالی آموزش و پژوهش تأمین اجتماعی.
- طهماسبی، جواد. (۱۳۹۱). شاخص توسعه انسانی و مقام ایران در جایگاه جهانی. معاونت پژوهش‌های اقتصادی مرکز تحقیقات استراتژیک، شماره ۱۵۹.
- مفتاحی، لیلا. (۱۳۹۱). بررسی مفهومی نقش توسعه انسانی در تحقق اقتصاد دانش‌محور در ایران. پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد. دانشگاه رازی.
- Despotis, D. K. (۲۰۰۵). Measuring human development via data envelopment analysis: the case of Asia and the Pacific. Omega, ۳۳(۵), pp ۳۹۰ - ۳۸۵.
- Suri, T., Boozer, M. A., Ranis, G., & Stewart, F. (n.d.). Paths to success: The relationship between human development and economic growth. World Development, No ۵۰۶-۵۲۲, pp ۵۰۶-۵۲۲.
- Qihua Qiu, Sung J, Davis W & Tchernis R (۲۰۱۸). Using spatial factor analysis to measure human Development. Journal of Development Economics, ۱۳۲ (۲۰۱۸) ۱۳۰-۱۴۹
- UNDP. (۲۰۰۴). Human Development report
- UNDP. (۲۰۱۸). Human Development report
- آصفزاده سعید و زکیه پیری. (۱۳۸۳). مفاهیم توسعه انسانی و روند شاخص توسعه انسانی در ایران. دو فصلنامه طب جنوب، سال هفتم، شماره ۲، صص ۱۹۷ - ۱۹۰.
- آل‌عمران، رویا، فرزاد رحیم زاد و سیامک شکوهی فرد. (۱۳۹۷). سنجش سطح توسعه پایدار با کاربرد شاخص توسعه انسانی: مطالعه موردی استان‌های شمالغرب کشور. فصلنامه توسعه پایدار محیط جغرافیایی، سال اول، شماره ۴، صص ۵۶ - ۴۳.
- بابایی فرد، اسداله. (۱۳۸۹). توسعه فرهنگی و توسعه اجتماعی در ایران. فصلنامه رفاه اجتماعی، سال دهم، شماره ۳۷، ۵۶-۷.
- جمعه‌پور، محمود. (۱۳۹۱). مقدمه‌ای بر برنامه‌ریزی توسعه روستایی، انتشارات سمت: تهران
- حسین‌زاده دلیر، کریم و سعید ملکی. (۱۳۸۵). بررسی شاخص‌های توسعه انسانی در استان ایلام. مجله جغرافیا و توسعه ناحیه ای، شماره ۶، ۲۶-۱.
- خوشنویس، مریم و جمشید پژویان. (۱۳۹۵). بررسی مقایسه‌های اثر آلودگی زیست محیطی بر شاخص توسعه انسانی در کشورها با سطوح مختلف توسعه یافتگی. فصلنامه مطالعات اقتصاد انرژی، سال دوازدهم، شماره ۴۸، صص ۶۱ - ۳۳.
- دهم‌زاده، نظر، مرضیه اسفندیاری و مرجان رادنیسا. (۱۳۸۹). ارزیابی توسعه انسانی در استان سیستان و بلوچستان. فصلنامه رفاه اجتماعی، سال دهم، شماره ۳۶، ۱۸۴ - ۱۶۷.
- فتحی، میثم. (۱۳۹۰). ارزیابی سطح توسعه انسانی استان‌های ایران: مقایسه تطبیقی روش‌های موریس و برنامه‌ریزی ریاضی. پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد، دانشگاه تربیت مدرس.
- صادقی، حسین، سلماز عبداللهی حقی و لیلا عبدالله‌زاده. (۱۳۸۶). توسعه انسانی در ایران. فصلنامه رفاه اجتماعی، سال ششم، شماره ۲۴، صص ۳۰۴ - ۲۸۳.
- صفوی، بیژن. (۱۳۸۳). نگاهی به مبانی توسعه در استان ایلام با تاکید بر متغیرهای فرهنگی، مجموعه مقالات بررسی موانع فرهنگی توسعه با نگاه ویژه به استان ایلام. تهران.
- عسکری، علی. (۱۳۹۰). آمار فضایی. سازمان اطلاعات و ارتباطات شهرداری تهران.

Studying the geography of development of Provinces of Iran Using Human Development Index

Qasim Mohammadi ^۱

Abstract:

The concept of human development is a holistic approach to a better life that emphasizes the cultivation of the talents and mental abilities along with the consumption of goods and services and places the dynamic horizon of human choices ahead of the goal of a better life. On the horizon of Iran's twenty-year vision is: A developed Iran, with advanced knowledge, equal opportunities, adequate income distribution and health. This descriptive-analytical study aims to evaluate the current status of provinces in terms of human development indicators based on the censuses of ۲۰۱۱ and ۲۰۱۶. According to the research findings, the average education index in the country is ۰.۵۰۳. Health Index. And standard of living ۰.۳۳۶. And the combined index of human development is ۰.۷۴۹. Health index has the highest rate and standard of living has the lowest figure in the country. The most favorable situation of human development index was related to Tehran provinces with ۰.۹۳۶ respectively. Alborz with ۰.۹۲۶ and Yazd with ۰.۸۶۲. The most unfavorable situation of this index is related to Sistan and Baluchestan provinces with ۰.۴۴۶ and Kurdistan with ۰.۵۶۱ respectively. Sistan and Baluchistan province has the most unfavorable situation in all indicators of human development. Although the ranking of provinces based on the Human Development Index indicates that the most disadvantaged category corresponds to the border provinces and the most desirable ones belong to the regions most often located in the center of the country, but based on the results in most provinces of the country between the two The growth census observed that deprived provinces had the highest growth.

Keywords: Human Development, Human Development Index, Standard of Living, Spatial Analysis, Geography of Development